

IMPLICAȚII ECOLOGICE ALE AGRICULTURII TRADIȚIONALE DE MUNTE*

de
BARBU ȘTEFĂNESCU

Încă din perioada lor de pionierat cercetările etnografice au reliefat practicarea pe scară largă a agriculturii în zone de munte „la înălțimi unde ne-am aștepta mai curînd să aflăm o populație pastorală decît agricolă”¹. Această dezvoltare, aparent paradoxală, trebuie pusă în legătură cu particularitățile fizico-geografice ale Carpaților românești, unde existența a numeroase paltforme de eroziune dă unora dintre catenele sale aspectul unor șesuri suspendate² sau al unei „sume de plaiuri” după expresia lui Simion Mehedinți³.

Nu în mai mică măsură agricultura de munte este rezultatul dezvoltării istorice. Fenomene istorice pe care nu stăm să le analizăm în detaliu au determinat luarea de timpuriu în folosință a terenurilor regiunilor muntoase, nu numai pentru păstorit, cum s-a afirmat adesea, ci și pentru practicarea agriculturii, cunoscută fiind complementaritatea și interpenetrarea celor două ocupații tradiționale de bază ale poporului nostru. Condițiile istorice ale mileniului I, caracterul închis al economiei feudale, sporurile demografice, greutatea efectuării transporturilor pînă în pragul epocii moderne, au ancorat puternic populația românească de Carpați, această coloană vertebrală a teritoriului etnic. În aceste circumstanțe istorice cultivarea terenurilor de pe culmi pînă la 1200 m altitudine în Munții Apuseni, de pe versanții cu pante foarte accentuate uneori, s-a impus din ce în ce mai mult ca o necesitate vitală⁴. Astfel, „regiunile naturale au fost substituite — și în zonele de munte — în regiuni antropice,

---

* Comunicare prezentată la a VIII-a sesiune de comunicări științifice *Conservarea naturii pe baze ecologice: „Natura în tradițiile culturii bihorene”*, Oradea, 10—11 septembrie 1983.

¹ Romulus Vuia, *Dovezi etnografice despre vechimea și continuitatea românilor în Transilvania*, în Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, vol. I, Editura Minerva, București, 1975 (în continuare: R. Vuia, *Dovezi etnografice...*), p. 91.

² Nicolae Dunăre, *Arta populară din Munții Apuseni*, Editura Meridiane, București, 1981, p. 5.

³ Simion Mehedinți, *Cadrul antropogeografic*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, vol. I, București, 1929, p. 589.

⁴ Valeriu Butură, *Sisteme de cultură în Munții Apuseni*, în *Apulum*, VII, 1971, p. 509.

în care sensurile proceselor naturale și aspectele peisajului de ansamblu au suferit modificări profunde⁵.

Această agricultură practică în condiții vitrege, cu o productivitate redusă, s-a impus de la început ca o agricultură de subsistență, avînd menirea să satisfacă, total sau, cel mai adesea, parțial, nevoile alimentare ale populației, caracter pe care l-a păstrat pînă în faza ei de dezvoltare actuală. Aici se află principala trăsătură care o deosebește, în dezvoltarea sa istorică, de agricultură practică pe alte forme de relief, mai propice pentru cultivarea pămîntului. Agricultura de cîmpie va trece treptat la o producție pentru piață, odată cu extinderea suprafețelor cultivate și intensificarea gradului de exploatare a pămîntului. Păstrîndu-și caracterul de subsistență, agricultura de munte a rămas o agricultură pur țărănească, practică de veacuri după metode tradiționale, în mare măsură valabile pînă în zilele noastre, fapt de o deosebită importanță în ceea ce privește consecințele sale ecologice.

Dacă practicarea agriculturii de munte este o caracteristică a tuturor ramurilor Carpaților românești, extensiunea sa maximă o constatăm în Carpații Occidentali, unde, fragmentarea mare a reliefului, platformele de eroziune de înălțimi joase și medii, au făcut ca așezările umane să urce pînă la peste 1 200 m altitudine. Interesante sînt cîteva trăsături specifice care apar în practicarea agriculturii în Munții Poiana Ruscăi și în Munții Apuseni. În primul masiv, mai ales în zona Pădurenilor Hunedoarei, sînt specifice așezările adunate de culme, cu pămînturile de cultură așezate compact în jurul lor, în general situate mai jos decît satele. În acest caz procesul de punere în circuitul agricol a noi terenuri a avut loc dinspre culme spre versanții văilor⁶. În Munții Apuseni procesul este inversat, agricultura extinzîndu-se spre înălțimi din ce în ce mai mari și determinînd apariția mai întîi a unor adăposturi temporare care vor deveni apoi așezări cu caracter permanent, pe măsura roirii populației spre acestea. Situarea lor pe terenurile cele mai productive constituie un indiciu al caracterului lor agricol, grija pentru sporirea fertilității solului constituind principala lor rațiune de a fi⁷. În consecință așezările sînt de tip împrăștiat și răsfirat, cu pămînturile în jurul caselor. Sînt deosebiri care stau la baza unor diferențieri și în ceea ce privește tehnicile de cultură.

Calea universală de punere în circuitul agricol a noi terenuri în zona de munte o constituie defrișările, a căror vechime este atestată de terminologia de bază latină⁸, de documentele evului mediu, de cele din epoca

⁵ Ignatie O. Berindei, *Rolul factorului antropoc în modificarea unor elemente ale mediului geografic din R.S. România*, în *Lucrări științifice, seria B*, Oradea, 1973, p. 93.

⁶ Romulus Vuia, *Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor, studiu antropogeografic și etnografic*, în *Lucrările Institutului de geografie al universității din Cluj*, vol. I, 1926, p. 66.

⁷ Valeriu Butură, *Adăposturile temporare din sud-estul Munților Apuseni*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1957—1958*, Cluj, 1958, p. 107—108.

⁸ I. Godea, I. Șarba, *Aspecte ale inventarului agricol tradițional din Țara Crișurilor*, în *Biharea*, IV, 1976, Oradea, 1977, p. 166.

modernă. Defrișările făcute pentru practicarea agriculturii în zona de munte n-au avut niciodată un caracter masiv. Am arătat anterior că și-a păstrat caracterul de subsistență, fiind o agricultură țărănească. De aici și suprafețele reduse defrișate, timpul îndelungat în care s-au efectuat curăturile. Defrișările în scopuri agricole n-au avut deci în zonele de munte caracterul prădalnic pe care-l cunosc despăduririle mai noi, din alte considerente economice. De obicei aceste defrișări se efectuau individual, de către fiecare țăran în parte, cu un instrumentar și după niște tehnici rămase în linii mari aceleași încă din antichitate⁹. Indiferent însă de amploarea fenomenului, din punct de vedere ecologic asistăm la extinderea agroecosistemului de tip tradițional¹⁰, cu toate caracteristicile sale, în dauna ecosistemului natural al pădurii¹¹.

Modul de folosire al curăturilor era diferit, în funcție de destinația locului care fusese defrișat. De obicei în primul an curătura nu era arată, din cauza rădăcinilor de arbori care mai rămăneau în sol, fiind lăsată de finăț 1—2 ani, sau chiar dacă era cultivată lucrarea pământului se efectua cu sapa. Deci aceste defrișări, prin amploarea și modalitățile de înfăptuire au fost tot timpul departe de a periclita echilibrul ecologic, deoarece agroecosistemul, prin componenta sa dominatoare cibernetic — omul — posedă un echilibru stabil, similar ecosistemelor naturale¹².

Păstrarea echilibrului ecologic a fost posibilă în condițiile speciale în care se practica agricultura de munte (pantă accentuată, sol de mică profunzime, supus în permanență spălărilor într-o zonă cu precipitații abundente etc.) prin găsirea și păstrarea unui echilibru între cunoașterea de către țărani a condițiilor naturale și în consecință aplicarea celor mai adecvate tehnici de cultură¹³. Tradiției îi revine deci un rol esențial în păstrarea acestui echilibru. După sute de ani de observare a naturii și de experiențe proprii, țăranii au fost în măsură să aleagă cele mai potrivite mijloace de cultivare a pământului, mijloace care, chiar dacă nu erau cele mai eficiente, erau cele care-i puteau asigura în schimb un minim garantat de recoltă pe lungi perioade de timp, lucru posibil numai dacă se ținea seama în cel mai înalt grad de exigențele condițiilor de mediu. O simplă trecere în revistă a citorva aspecte ale tehnicilor de cultură este elocventă în acest sens:

Astfel, *sistemele de cultură* sînt cele caracteristice unei agriculturi de subsistență:

a. *Sistemul defrișărilor și despăduririlor permanente*, ce constă în utilizarea pînă la epuizare a unui teren, după care urmează sălbăticierea

⁹ *Histoire générale des techniques*, tome I: *Les origines de la civilisation techniques*, Presses Universitaires de France, Paris, 1962, p. 79.

¹⁰ Ioan Puia și Viorel Soran, *Ecologie agricolă*, în *Probleme moderne de ecologie*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 317.

¹¹ Victor Stănescu și Darie Parascan, *Pădurea în concepție ecosistemică. Probleme actuale și de perspectivă*, în *Probleme moderne de ecologie*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1982, p. 334—335.

¹² Ioan Puia și Viorel Soran, *op.cit.*, p. 326.

¹³ Barbu Ștefănescu, *Fenomenul de periferizare a tehnicii agricole din Bihor în Analele Banatului, seria Etnografie*, I, Timișoara, 1981, (în continuare: B. Ștefănescu, *Fenomenul de periferizare...*), p. 270.

și împădurirea sa în timp ce alte terenuri sînt luate în cultură¹⁴. A avut o extensiune mai mare în epoci istorice mai îndepărtate, astăzi nemaifiind practicat în Apuseni și Poiana Ruscăi.

b. *Sistemul alternării regulate la intervale variabile de timp, dintre cereale și moină sau țelină*¹⁵, numit și „sistem plurienal“ în care o bucată de pămînt pusă în cultură este cultivată un anumit număr de ani, pînă la pierderea productivității după care terenul este lăsat să se înțelească, fiind folosit ca fînăș sau ca izlaz. Este un sistem cu o largă utilizare în secolele anterioare și care se menține încă pe scară largă în regiunile înalte ale Munților Apuseni.

c. *Sistemul cu două cîmpuri*, cunoscut încă de romani, practicat intens în evul mediu atît în satele de cîmpie cît și în satele cu relief mai înalt, înlocuit în zonele mai propice pentru agricultură ou altele mai evoluat și periferizat în zonele de munte pînă în zilele noastre; se caracterizează prin împărțirea hotarului în două cîmpuri, dintre care unul este cultivat un an, iar al doilea este lăsat să se odihnească¹⁷. Se păstrează în Pădurenii Hunedoarei, unde este general practicat și în anumite sate din Apuseni.

d. *Sistemul cu trei cîmpuri*¹⁸, răspîndit în regiunile mai joase în secolul al XVIII-lea (în Bihor, de exemplu)¹⁹ a pătruns sporadic și în satele de la periferia zonei muntoase.

Toate aceste sisteme de cultură, specifice agriculturii tradiționale de tip extensiv, prin modalitățile de realizare practică sînt menite să apere menținerea structurii și consistenței solului. În cazul agriculturii de munte se păstrează deci așa-numita „moină de necesitate“, care a făcut posibilă cultivarea acestui tip de terenuri sute sau chiar mii de ani în Europa, spre deosebire de ceea ce s-a petrecut mai tîrziu în America. Prețul păstrării acestor moine pe mari suprafețe au fost lipsurile, foametea, epidemiile, dar cîștigul era mult mai mare: terenurile au putut fi păstrate în cultură și pentru generațiile viitoare²¹. Toate încercările de intensificare a agriculturii de munte și de cultivare anuală a acestor terenuri, fără asigurarea unor cantități de gunoi suficiente, au fost sortite eșecului.

Desigur, practicarea agriculturii de munte n-a fost și nu este posibilă fără gunoier. Practicarea sistemelor descrise anterior nu sînt suficiente prin ele însele pentru asigurarea fertilității solului. Dezvoltarea pe

¹⁴ Gheorghe Iordache, *Ponderea sistemelor românești de agricultură în diferite epoci istorice, în Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, vol. I, Sibiu, 1981, p. 65.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Valeriu Butură, *Etnografia poporului român*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 138.

¹⁷ Ioan Toșa, *Contribuții etnografice la studiul sistemelor de agricultură transilvănene, în Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1974—1975*, Cluj-Napoca, 1975, p. 113.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Barbu Ștefănescu, *Considerații asupra nivelului tehnicii agricole din Bihor în secolul al XVIII-lea. Sistemele de cultură*, în *Crisia*, XIV, Oradea, 1984, p. 403—418.

²⁰ *Histoire générale des techniques*, tome III, *L'expansion du machinisme*, Presses Universitaires de France, Paris, 1968, p. 541.

²¹ *Ibidem*.

scară largă a agriculturii de munte este un răspuns dat celor care afirmă că gunoirea s-a practicat tirziu și sporadic în agricultura românească²². Țăranii din secolul al XVIII-lea din zona Beiușului aidaoma celor de astăzi, erau conștienți că nu pot cultiva pământurile din zonele de munte decât prin gunoire. În multe sate creșterea animalelor a avut o mai mare importanță pentru asigurarea gunoiului, decât pentru produsele pe care le oferea direct, suprafața de gunoit condiționând în multe cazuri și numărul vitelor. Chiar dacă creșterea animalelor pe bază de stabulație este mai recentă, în zonele de munte s-a utilizat ca tehnică în primul rînd gunoirea cu ajutorul slaurelor mutătoare, rămasă și astăzi în uz.

Un alt aspect care interesează în contextul lucrării de față este cel al pregătirii terenului pentru semănat și în primul rînd al efectuării arăturilor. Caracteristică celor două zone care stau prioritar în atenția noastră este arătura într-o brazdă, efectuată de-a lungul curbelor de nivel, cu rolul de a diminua înclinația pantelor și deci de a evita degradarea solului prin spălare. Executarea acestei arături este pusă în mod obișnuit în legătură cu utilizarea plugului cu corman schimbător, unealtă specializată pentru efectuarea arăturilor în coastă. Trebuie însă precizat că în același scop s-a utilizat și plugul cu corman fix, de șes, așa cum se utilizează și astăzi în cîteva sate din zona Vașcăului, în acest caz arîndu-se numai la dus, întoarcerea făcîndu-se fără brazdă. Desigur este un mod mai rudimentar de arat, dar rezultatul este același: înălțarea treptată a răzoarelor care mărginesc holdele, cu alte cuvinte formarea teraselor.

Agricultura în terase ni se pare elementul cel mai important al agriculturii tradiționale în zonele cu relief înalt și care constituie una din mărturiile cele mai elocvente nu numai ale vechimii agriculturii în arealul Carpaților românești, ci chiar ale vechimii și continuității neîntreruptă a poporului nostru pe aceste meleaguri²³. Rezultate după cum am arătat, prin răsturnarea brazdelor într-o singură parte, terasele sau mai bine zis răzoarele care le despart, au uneori înălțimi impresionante, de cîteva metrii acolo unde panta terenului este mai mare. În analiza înălțimii lor trebuie avut în vedere faptul că aceste terenuri erau situate în pante uneori foarte accentuate, supuse eroziunii unor agenți specifici: ploi, torenți, vînt, îngheț-dezgheț etc., la care se adaugă acțiunea distructivă a animalelor în anii în care se pășunau. De asemenea trebuie să se țină seama că s-au utilizat dintotdeauna numai sisteme de cultură cu țelină, suprafețele lăsate anual necultivate crescînd cu cît ne depărtăm mai mult în timp de perioada actuală. Aceste considerații nu fac altceva decât să întărească valoarea de document a acestor microforme de relief antropic, ce pot fi considerate adevărate cronicile de istorie și etnologie agrară.

Revenind la unealta principală utilizată, plugul cu corman schimbător tradițional, trebuie să precizăm că acesta se utilizează și astăzi pe scară largă în regiunile amintite, chiar în condițiile revoluției tehnico-științifice actuale, cînd sînt cunoscute de către locuitorii satelor respective

²² Vezi în acest sens considerațiile cuprinse în lucrarea lui Gheorghe Iordache citată mai sus, p. 68—69.

²³ Romulus Vuia, *Dovezi etnografice*..., p. 92.

pluguri mult mai perfecționate. Utilizarea plugurilor tradiționale nu se datorează rutinei, atât de des afirmată a mediului tehnic țărănesc²⁴ ci unor calități indiscutabile pe care aceste unelte le posedă și mai ales adaptabilității foarte accentuate la condițiile naturale, în primul rând la cele pedologice: cu o greutate mai mică decât cea a plugurilor metalice de fabrică, cu brăzdarul orizontal, care pătrunde doar câteva degete în pământ, ele corespund întocmai solurilor ușoare, de mică profunzime²⁵. În comuna Cerbăl, din zona Pădurenilor Hunedoarei, situată la o altitudine în jurul valorii de 900 m, încercările de introducere, acum câteva decenii, a plugurilor moderne a eșuat, astăzi fiind folosite doar plugurile tradiționale, cu câteva mici îmbunătățiri (legate mai ales de materialele constructive) și aceasta tocmai din cauza adâncimii la care lucrează plugurile noi, mai mare decât grosimea stratului de cultură al solului, ceea ce face ca brazdele să scoată la suprafață și o parte din roca de substrat.

O ultimă problemă la care vrem să ne referim este cea a tendințelor actuale în ceea ce privește dezvoltarea agriculturii de munte. O primă chestiune ar fi cea a părăsirii, uneori masive, a terenurilor cele mai greu accesibile, ca o consecință a depopulării unor sate în ultimele decenii, urmarea migrării spre orașe a populației tinere atrasă de puternicul proces de industrializare. Numeroase terenuri tind astfel să fie reintegrate ecosistemului natural, mai ales celui forestier. Procesul de împădurire este însă în multe cazuri mai lent decât acțiunea factorilor de eroziune, care profitând de lipsa intervenției reglatoare a omului, degradează numeroase terenuri, distrugând în primul rând pe cele situate în panta cea mai accentuată, prin șiroirea apei din precipitații și prin alunecări de teren. O altă chestiune care se pune este cea a introducerii progresului tehnic. Amintitul proces de industrializare a atras spre orașe și pe locuitorii satelor de munte, la aceasta adăugându-se inevitabilul contact cu agricultura modernă din zonele de cîmpie alăturate. Aceste fenomene deschid o largă poartă introducerii progresului tehnic și în agricultura satelor de munte. De multe ori introducerea unor mașini sau unelte mai perfecționate a avut însă consecințe nefaste. Efectuarea arăturilor cu plugul tras de tractor a dus la distrugerea firavului strat de cultură, unele suprafețe rămînînd de atunci necultivate. Au pătruns pe scară largă și îngrășămintele chimice, care au dus în majoritatea cazurilor la însemnate sporuri de recoltă. S-a încercat însă și aplicarea lor fără gunoi de grajd, ceea ce a avut iarăși consecințe nefaste. Concomitent cresc și cantitățile de pesticide.

Pe baza celor câteva exemplificări făcute se poate afirma că, în general, agricultura de munte a rămas pînă astăzi o agricultură pe care o putem numi „ecologică“. Rațiuni de ordin economic vor menține încă pe scară largă importanța agriculturii de munte, în ultimii ani constatîndu-se în unele locuri o revenire spectaculoasă la practicarea ei. Cele câteva aspecte negative pe linia relațiilor om-natură în cadrul acestei ocupații sînt, deocamdată, departe de a tinde să se generalizeze.

²⁴ André Leroi-Gourhan, *Milieu et techniques*, Editions Albin Michel, Paris, 1973, p. 375.

²⁵ Barbu Ștefănescu, *Fenomenul de periferizare...*, p. 270.

IMPLICATION ÉCOLOGIQUES DE L'AGRICULTURE TRADITIONNELLE DE MONTAGNE

(Résumé)

Les conditions physiques, géographiques, historiques et démographiques ont favorisé la pratique de l'agriculture de montagne dans les Carpates roumaines jusqu'à des hauteurs dépassant 1200 m dans les Monts Apuseni de la Transylvanie.

Cette agriculture, pratiquée dans des conditions peu favorables, à la productivité réduite, a gardé tout le temps le caractère de subsistance stricte ce qui lui confère une autre particularité que dans les zones plus fertiles. C'est une agriculture purement paysanne, pratiquée depuis toujours d'après les méthodes traditionnelles, fait d'une importance particulière en ce qui concerne ses conséquences écologiques.

Les défrichements faits pour pratiquer l'agriculture dans la zone montagnaise n'ont jamais eu, le caractère massif que connaîtront les déboisements plus récents, effectués pour d'autres raisons économiques. Ceux-ci n'ont jamais mis en danger l'équilibre écologique, car l'agroécosystème, par sa composante déterminante — l'homme —, possède un équilibre stable, semblable aux écosystèmes naturels. Les essais de réintégration des terres dans leurs écosystèmes naturels, par leur abandon, à la suite de l'attraction de la main d'oeuvre vers l'industrie — échappant au contrôle de l'homme — ont été soumise à la dégradation; le processus de boisement est beaucoup plus lent que celui de lavage sous l'action des facteurs naturels.

Le maintien de l'équilibre écologique dans le cadre agroécosystème des régions montagneuses à conditions naturelles particulières (sol peu profond, terrain en pente accentuée, grandes quantités de précipitations qui favorisent le lavage) a été possible grâce au maintien d'un équilibre entre les conditions naturelles et les moyens techniques d'exploitation. Après des centaines d'années d'expériences propres et d'observation de la nature, le paysan a trouvé les moyens les plus adéquats pour le travail de la terre, moyens qui lui assuraient un minimum de récolte pour de longues périodes de temps, bien que ces moyens ne soient pas toujours les plus efficaces.

Le principal outil utilisé la charrue à versoir mobile, labourant la terre au long des courbes de niveau, a contribué au développement des terrasses, à la tendance de diminuer l'énergie de la terre. Cet outil est employé aujourd'hui encore dans quelques zones, bien que les paysans connaissent des charrues perfectionnées. Ils l'utilisent à cause de ses qualités indiscutables et à son adaptabilité aux conditions locales tout d'abord celles pédologiques: plus léger que les charrues métalliques usinées, à soc horizontal, meilleure pour les sols peu profonds.

En général, on peut affirmer que l'agriculture pratiquée dans les zones montagneuses des Carpates roumaines, est restée jusqu'à présent une agriculture qu'on peut nommer „écologique“.